

»DET UBEVIDSTE« I ERKENDELSESTEORETISK BELYSNING. EN FILOSOFISK PROBLEMATISERING

Lars Andersen

Artiklen gennemgår fem forskellige post-freudianske positioner, som det er muligt at indtage i forhold til konciperingen af »det ubevidste« i psykoanalytisk teori. Den omtaler modsætningen i psykoanalysen mellem en mekanistisk og en humanistisk beskrivelse af subjektet og viser, at psykisk kausalitet er et dogme, der opstår ved en »kategorifejltagelse« – man kan kun forklare psykiske fænomener intentionalt, ikke kausalt, og med subjektets bevidsthed som det givne grundlag. Artiklen viser, at teorien om en altomfattende ubevidst determinisme logisk fører til teoretisk nihilisme og derfor er selvrefuterende, og diskuterer den psykoanalytiske erkendelses grundlag og dens rette refleksionsform – selv hvis man kan bruge Freuds »metapsykologi« heuristisk-instrumentalt, er dens substantielle opfattelse af »det ubevidste« prekær. »Det ubevidste« er nemlig uerkendeligt og uudsigeligt, betragtet som en psykisk realitet, og betragtet som en teoretisk fiktion er dets nyttighed diskutabel. Konklusionen plæderer for, at man i stedet for en universel, formalistisk teori om »psyken« sætter et »handlesprog«, der undlader at tale om Det ubevidste.

»Digterne og filosofferne opdagede det ubevidste før mig. Hvad, jeg opdagede, var den videnskabelige metode, hvormed man kan undersøge det ubevidste« sagde Freud på sin 70 års fødselsdags-fest. Derfor vil jeg her gå uden om det »ubevidste« i den tyske romantik, i Herbarts filosofiske psykologi m.m. og koncentrere mig om det Freud'ske »ubevidste«, da han ganske rigtigt var den første – og største – tænker, der forsøgte at gøre »det ubevidste« til en teoretisk hjørnesteen i en videnskabelig psykologi.

Der kan næppe være tvivl om, at Freud opfattede »det ubevidste« som en del af den eksisterende virkelighed, som noget vi kan fremsætte eksistensudsagn om (MacIntyre, 1958, p. 32), og i freudiansk teori, i hvert fald i dens mere ortodokse udgaver, bruges »det ubevidste« ikke blot som et beskrivende, men som et forklarende begreb, der ikke kun ses som 'den centrale del af personligheden', men som det 'virkelige psykiske' liv, som det »sted«, hvor vores handlinger, følelser, tanker m.m. hævdes at blive bestemt. Den »mistanke« til bevidstheden, der kommer til udtryk i den Freud'ske »diskurs« generelle antagelse om, at subjektets bevidsthed, erkendelse etc. fundamentalt er determineret af ubevidste »indre«-psykiske strukturer, er en mistanke, som ikke kan stå for den logiske refleksions prøve, idet den – som Nini Prætorius har påvist i sin doktorafhandling »Subjekt og objekt« – i sin radikalitet næsten ikke kan undgå at afskaffe subjektet

og dermed i realiteten umuliggør konsistente og veldefinerede begreber om subjektets refleksion og bevidstgørelse – som jo dog er det, en psykoanalyse går ud på – men naturligvis også om subjektets *falske* bevidsthed. (Prætorius, 1981, s. 323 passim)

Den metafor for personligheden (der strengt taget ikke stammer fra Freud), hvor bevidstheden kun er den lille del af isbjerget, der er overfladen, peger således på et uløst grundlagsproblem for psykoanalysen, der som en mulig videnskab ikke kan undgå det ansvar at antage en konsistent filosofisk-erkendelsesteoretisk position (Holt, i Gill & Holzman (ed.), 1976, p. 167) – selv om Freud selvironisk afvæbnede filosofisk kritik ved at erklære sig konstitutionelt uegnet til filosofisk tænkning!

Freudiansk, el. mere generelt psykoanalytisk, teori er imidlertid et flertydigt og modsætningsfyldt begreb. Den afdøde amerikanske psykoanalytiker G.S. Klein, såvel som andre kritikere af Freuds »metapsykologi«, har talt om psykoanalysens »to teorier« – svarende til C.P. Snos bekendte skelnen mellem »de to kulturer«, hhv. den teknisk-(natur)videnskabelige og den klassisk-humanistiske kultur (Snow, 1966) – den ene er psykoanalysens »kliniske teori« el. kliniske psykologi: formuleringer afledt af observationer i den analytiske situation og fremsat i motivationernes og meningernes intentionale sprog, den anden er den såkaldte metapsykologi, der beskriver den mentale funktionerens mekanismer, ud fra grundbegreberne om »det ubevidste« og »det psykiske apparat«. (Klein, 1976, kap. 2) På dette abstraktionsniveau er det imidlertid svært at foretage en direkte sammenligning mellem disse to »teorier«, da den førstnævnte er en teori i praktisk snarere end formelt systematiseret form, medens den »klassiske« Freud'ske metapsykologi er en hel systematisk-informativ »arkitektur«. Man kan derfor også tale om en modsætning mellem på den ene side psykoanalysens klinisk-terapeutiske praksis, og de »frie associationers« metode, der er humanistisk, kasusistisk og idiografisk og går ud fra et spontant subjekt, og på den anden side en teorikonstruktion af videnskabelig kausal type, der er mekanistisk, deterministisk og nomotetisk (Home, 1966, p. 47). – »Metapsykologi« er heller ikke noget entydigt begreb; ofte sidestilles det slet og ret med »psykoanalysens teori« (Freud 1975, redaktionel indledning s. 11). Den kan imidlertid også afgrænses på flere andre måder; fælles for dem er blot, at de går ud over data-planet. (Se Rawn, 1979) – Endelig kan man for det tredje se denne spaltning i psykoanalysen afspejlet som en indre modsigelse i metapsykologien selv mellem mekanistisk-organismisk (procesteoretisk) teorisprog og antropomorfistisk (personteorietisk) do., svarende til hhv. den økonomiske & den dynamiske synsvinkel og den strukturelle synsvinkel (Abrahamowitz, 1974, s. 40ff; Schafer, 1976).

Her vil jeg kort skitsere fem forskellige relevante post-freudianske standpunkter, som det er muligt at indtage i forhold til den Freud'ske bestemmelse af Det ubevidste som substantiveret begreb i bestemt form ental, be-

gydende med den mest 'forsigtige' position, hvorefter jeg gradvist vil gå over til de mere 'radikale'.

Den konservative position – Freudologien

Den første position vil jeg kalde »Freud-konservatisme«. Man sætter sig her det, i sig selv rosværdige mål at konservere det Freud'ske værk i dets totalitet, inklusive den modsætningsfyldte enhed af en klinisk praksis, der gør brug af »meningsforståelse«, og en metapsykologi, der gør brug af kvantitative og kausale forklaringer, man ser metapsykologien som en helhedsteori om psyken og holder fast på begrebet om det Ubevidste som en eksplikativ entitet og bevidsthedens allestedsnærværende grundlag – som det samtidig er muligt for subjektet at være bevidst opmærksom på og at medreflektere på meningsfuld vis som del af en komplet selvforståelse. En vanskelighed ved denne position er, at man forsøger at spænde over både humanisme og en kausal-determinisme, der har sin rod i et fysikalistisk, Newton'ske videnskabsideal fra forrige årh., der til dels er tilbagelagt af nutidens naturvidenskab, og som ret beset udelukker det interne, humanistiske perspektiv, der er logisk nødvendigt i enhver subjektvidenskab: subjektets bevidsthed siges nemlig at være 'objektivt determineret', men indrømmes samtidig en vis frihed (det der undertiden med et noget selvmodsigende udtryk kaldes »en relativ autonomi« (se f.eks. den redaktionelle indledning til Freud 1976, s. 13); se Schafer, 1976, p. 108) – som dog de facto nærmest kommer til at fungere som en »joker« i teorien. (Se diskussionen i Andersen, 1987, s. 365 om den let totalitære filosofiske idé om frihed som »indsigt i nødvendigheden« (Petrović, i Fromm (ed.), 1965, p. 274, 277f).)

Denne position, der med sit element af indre inkonsistens er meget Freud-tro, kan i nogen grad og især tidligere siges at være repræsenteret af vore førende hjemlige Freud-forskere Ole Andkjær Olsen & Simo Køppe (se f.eks. Andkjær Olsen & Køppe, 1981, s. 401, 412f; Køppe, 1975, s. 9, 1977, s. 15, 25; Andkjær Olsen, i Rosenbaum (red.), 1985, s. 29), men har også paralleller hos Ricoeur, der forsvarer metapsykologien og især i en bestemt artikel – der bliver 'dekonstrueret' i »Subjekt og objekt« – ligeledes forsøger at blæse og have mel i munden, ved simultant at agere hermeneutiker og strukturalist (Ricoeur, 1970; Prætorius, 1981, s. 323-351). Der kan rejses nogle formelle, erkendelsesteoretiske indvendinger imod den:

Hvis vi foretager hvad, Wittgenstein kaldte en »grammatisk undersøgelse« (se Lundh, 1979, s. 109) af hvad, vi med føje, dvs. logisk meningsfuldt, og ikke blot syntaktisk meningsfuldt, kan sige om »det ubevidste«, så viser det sig, at vi her ikke ubetinget har lov at tale om virkelighedsgengivelse, om deskriptiv forskning, der er forpligtet over for et absolut sandhedsbegreb, men måske snarere skal tale om hensigtsmæssig eller empirisk frugtbar modeltænkning. (Se Skirbekk, 1971, s. 120 passim) – Modsat Køppe, der synes at opfatte »det ubevidste« som en slags »mørkt kontinent«, der efterhånden vil blive kortlagt og koloniseret (: »Det ville være noget naivt at

tro, at en kompleksitet som det ubevidste kan afdækkes i løbet af 70-80 år...« (1987, s. 348) – Den særlige erkendelsessituation, der iflg. »København-interpretationen« er gældende inden for et grænseområde af fysikken som kvantemekanikken, hvor vor beskrivelse af den eksisterende virkelighed ikke længere er ubetinget objektiv i den forstand, at disse fænomener ikke kan beskrives uafhængigt af en beskrivelse af vor iagttagelsessituation – og af den forstyrrelse, som selve iagttagelsen giver anledning til – er den gængse erkendelsessituation inden for psykologi og, i dette tilfælde, psykoanalyse, hvor iagttageren altid må medreflektere sig selv og sine iagttagelser i det iagttagne. (Bernsen, 1976, s. 216; Castoriadis, 1981, s. 28) Den analytiske situationens særlige »praxio-logiske« rum er en scene, hvor overføring og modoverføring spiller en afgørende rolle for erkendelsen, og som Alfred Lorenzer også har været inde på (1974), er selve den psykoanalytiske teori-dannelse underlagt den imaginære situation, som altid vil være manifesteret i den kliniske praksis, hvor den objektive virkelighed er sat i parentes. Vi kan derfor ikke have objektiv viden om »det ubevidste«, men har her at gøre med det, Prætorius (1981) kalder 'beskrivelser i fiktive sammenhænge', idet man under en psykoanalyse f.eks. ikke nødvendigvis kan vide, hvad der drejer sig om reale (hidtil fortrængte) urbegivenheder i den tidlige barndom, og hvad, der er (hidtil ubevidst) psykoseksuel fantasi – som Freud udførligt diskuterede det i forbindelse med »urscenen« (1918b) – og for analysens forløb er det heller ikke afgørende. Den livshistorie, der efterhånden bliver rekonstrueret, eller konstrueret, er altid begrænset af analysandens subjektive oplevelsessfære; er m.a.o. rent narrativ, som den amerikanske psykoanalytiker Roy Schafer har udtrykt det. Det følger, at man ikke på grundlag af den empiri, der er et biprodukt af psykoanalysens kliniske praksis og formet ud fra kurative formål (helseværdier), kan opstille en personlighedsteori, med en overordnet, forklarende funktion i forhold til Freuds pragmatisk-hermeneutiske terapimodel, der kan gøre krav på almen gyldighed og verificeres på en intersubjektivt kontrollerbar måde af uafhængige observatører i andre, ikke-terapeutiske erkendelsessituationer (se Koppé, 1987, s. 349 samt Hem, 1980); psykoanalysen, »det ubevidstes psykologi«, kan derfor ikke være en teoretisk videnskab.

Angående determinismen kan man sige med den engelske filosof Gilbert Ryle (der omtalte Freud som psykologiens eneste geni), at det ikke er nogen årsagsforklaring at redegøre for et menneskes handlinger ved at henvise til det ubevidste sjæleliv. I sit hovedværk »The Concept of Mind« (1949) påviser han, at psykiske fænomener ikke er hændelser, noget der finder sted, og derfor heller ikke kan være årsager – hvad enten de er bevidste eller ubevidste – men bør betragtes som *dispositioner*, tilbøjeligheder til bestemte handlinger og reaktioner. At tilskrive en person bestemte motiver, ønsker, behov etc. er ikke at udstyre vedkommende med så-og-så mange skjulte, indre årsager til eventuelle handlinger – sådan som i den gamle cartesianske dualisme – men snarere at opstille en regel, der gør det muligt

at slutte, hvilke slags situationer, der, med en vis sandsynlighed, vil bevirke hvilke slags reaktioner; og at forstå hvorfor vedkommende i en bestemt situation handlede, som han gjorde. Freud forsøger her, i teoretisk form, både at behandle ubevidste motiver som *årsager* og som *formål*, i praksis dog som sidstnævnte (MacIntyre, 1958, p. 60f); også iflg. så forskellige filosoffer som Sartre og von Wright er det en »kategorifejltagelse« at opfatte motivforklaringer som årsagsforklaringer, at opfatte et motiv som et psykisk faktum, der forårsager andre psykiske fakta (se Israel, 1980, s. 270, 280). (Se også Hartnack, 1967, kap. V.1)

I selve strukturen af Freuds almene teori er der en indre, væsentlig sammenhæng mellem konciperingen af det Ubevidste og grundprincippet om total »psykisk determinisme«. Det ubevidste system påstås at udøve en kontinuert kausal indflydelse på menneskets bevidste tænke og handle. Vi har her det paradoks, at psykoanalytikerens som terapeut sætter den kompulsive og ufrie adfærd hos tvangsneurotikerens i modsætning til det normale, bevidste og ikke-neurotiske frie valg, men at der for psykoanalytikerens som teoretiker ikke er nogen væsentlig forskel – hvis oplevelsen af frit valg i alle tilfælde ses som en illusion (som Freud hævdede i »Das Unheimliche« (1919h)). (MacIntyre, 1958, p. 31f, 90f) En påstand om, at alt bevidsthedsliv er determineret af »det ubevidste«, som prætenderer at være sand, er imidlertid logisk selvgendrivende, da den indebærer, at mennesket aldrig kan afgøre, at noget er sandt ud fra fornuftsovervejelser, grundgivning, men altid kun kan sige hvad, det nødvendigvis må sige – hvilket også må gælde for selve påstanden om »det ubevidstes« determination (se Skirbekk, 1971, s. 153; Pahuus, 1975, kap. 2). Endvidere må deterministen – normativt – hævde, at folk kategorisk bør acceptere hans teori – og det er just denne slags »bør«, der indebærer evnen til frit valg. (Boyle, i Bartlett & Suber (eds.), 1987, p. 206) Det Freud'ske determinisme-begreb er imidlertid i høj grad tvetydigt. Ofte, især i de tidlige skrifter, synes Freud med tesen, at selv de tilsyneladende mest tilfældige mentale processer er determinerede, slet og ret at have ment, at de er meningsfulde, forståelige og dermed kan fortolkes (se Freud 1901b, s. 200f). I denne, og kun i denne, forstand er »determinisme« uundværlig for den psykoanalytiske metode, pointen er ikke, at menneskelige handlinger ikke finder sted uden mekaniske årsager, men at de ikke finder sted uden *grunde*. (Schafer, 1976, p. 227 ff) (For en mere indgående diskussion se Andersen, 1985, kap. 6.4) Nok så væsentligt er det imidlertid, at man, som Schafer har sagt, logisk kan vise, at de fænomener, psykoanalysen beskæftiger sig med, er 'underdeterminerede'; man kan kun finde nødvendige, ikke tilstrækkelige betingelser for subjektets handle, bevidsthed, erkendelse m.m. (Se Prætorius, 1980 n.3)

Den optimistiske position – humanistisk ego-psykologi

Den anden position vil jeg kalde den *optimistiske*. Iflg. den er jeg'et eller subjektet ikke i så høj grad i 'det ubevidstes' vold, som Freud mente, det er – stort set – herre i sit eget hus (hvis det ellers er normalt), autonomt og har sin egen energi. Subjektets bevidsthed er her grundlaget for en mulig udforskning af det ubevidste sjæleliv – sådan som det nødvendigvis også må være. Det ubevidste, i betydningen det fortrængte, forudsætter både logisk og psykogenetisk bevidsthed, og ikke omvendt. 'Det ubevidste' må fundamentalt være explanandum, det psykoanalysen vil forklare, og det bevidste må være explanans, det man forklarer ud fra – og som derfor ikke kan søges begrundet ud fra det samme 'ubevidste' – og ikke omvendt. I den kliniske og metodologiske praksis bliver det 'ubevidste' »undtagelsen« snarere end »reglen« for psykiske forløb og bliver betraget ud fra et bevidst subjekt, der i det væsentlige er samlet, centreret, centralperspektivisk og suverænt. Resultatet er, at hele metapsykologien så at sige vendes om og stilles »på benene«, her er ikke tale om nogen kritisk dekonstruktion af bevidsthedsbegrebet (sådan som i Lacan-skolen, som jeg vender tilbage til), men om et supplement til det, og metapsykologien kan også indholdsmæssigt tænkes revideret, bl.a. angående det naturalistiske begreb om »det'et«, der hverken er klart biologisk eller klart psykologisk defineret og kan siges at være udtryk for det, Derrida kalder »oprindelsesmetafysik« (se her Habermas, 1972, p. 242). (For en mere indgående diskussion se Andersen, 1985, s. 149ff)

Denne position vil jeg, groft taget, forbinde med den moderne, humanistiske udløber af »ego-psykologien«, som er både George Kleins og Roy Schafers baggrund, herunder også tyskeren Gemma Jappe (1977), samt med en del engelsk objektrelations-teori, især Fairbairn og Guntrip (1961), der står for en menings-orienteret og hermeneutisk psykologi, som i sin selvforståelse er ren empirisk humanvidenskab (se Allard, 1976). – Subjekt-filosofisk set kan man tale om noget af en »restauration« oven på den »freudianske revolution«; logisk og grundlagsteoretisk er positionen uangribelig, men fagligt-teoretisk finder jeg den personligt knap så spændende. Der er hos Fairbairn en tydelig tendens til, at nedprioriteringen af det mekanistiske og organismiske aspekt af psykoanalysens almene teori, af hele »apparat«-metaforikken, bliver modsvaret af en opprioritering af det animistiske og antropomorforfistiske aspekt – hvor han regner med hele tre forskellige 'jeg'er' som en slags partial-homunculi i personligheden – en 'løsning', der virker ganske kunstig og på sin vis er lige så fremmedgørende som den mere ortodokse og naturalistiske form for psykoanalyse. Her er Roy Schaffer, som jeg vil vende tilbage til, langt mere konsekvent.

Den romantisk-heroiske position – dialektisk hermeneutik

Den tredje position vil jeg kalde den romantisk-heroiske. Den medgiver, at jeg'et i høj grad er i ubevidste kræfters vold, men siger, at det kan og bør blive frigjort, gennem psykoanalyse, der her betragtes som en refleksions- & erkendelsespraksis. Med det nok som bekendte Freud'ske slagord: »Wo Es war, soll Ich werden« (Freud 1933a, s. 67). Freud forfægter her et moralsk ideal, hvor fornuftens svage, men vedholdende stemme spiller en central rolle (Freud 1927c, s. 206); hele hans anerkendelse af ubevidste formål er faktisk en opdagelse af, at mennesker er mere, snarere end mindre, rationelle, end man tidligere har troet (MacIntyre, 1958, p. 93). – Jeg'et er her 'intakt' og helt, men det er kun en mindre del af personligheden, der som helhed er fundamentalt konfliktpræget, et hus i splid med sig selv. Endvidere er jeg'et grundlæggende 'troværdigt', dets bevidsthed om omverdenen er nok følelsesmæssigt farvet, men ikke forvrænget i fundamental-erkendelsesteoretisk forstand (med mindre man er psykotisk). Det bevidste subjekt er nok herre over sig selv, men *ikke* herre i sit eget hus, for set fra en økonomisk-dynamisk synsvinkel er det svagt stillet i forhold til det'et, som det også låner sin energi fra, ved neutralisering og sublimering af driftsenergi. I den kamp, der stadig foregår i menneskesindet mellem forskellige driftsmæssige tilskyndelser, kan det bevidste jeg i bedste fald være en upartisk iagttagere, en ærlig undersøger; men det støtter altid vinderen (jvnfr. Ardrey, 1961). Subjektiviteten, viljen, er nok fri, men lidenskaberne er ikke, som Descartes udtrykte det; indre dæmoner – de »sorte guder« i vor sjæl, som Franz From engang snakkede om i en kronik – kan tage magten fra den, hvis jeg'et ikke tør se dem, dvs. drifterne, i øjnene. I den romantisk-heroiske opfattelse kan det upersonlige »Det« netop siges at være en fin betegnelse for personlighedens natside, der ikke blot er det individuelt fortrængte, men noget medfødt, primitivt og animalsk, 'dyret i mennesket', som Zola talte om, som jeg'et gennem selvrefleksion, selvforbedring og psykoanalytisk efteropdragelse kan lære at mestre, eller snarere at komme overens med.

Dette klassiske »gotiske« tema, med 'det ubevidste' som en slags bevidsthedens geskæftige dobbeltgænger, der optræder som dens konkurrent og modsætning – H.C. Andersens »Skyggen«, Jekyll & Hyde-motivet etc. – er højest fascinerende og kan findes i mange nutidige fiktionsværker. Denne position virker erkendelsesteoretisk ret konsistent, men der er en nærliggende fare for mystifikation og mytologisering ved en sådan dramatisering af de Freud'ske indsigter. Fagligt vil jeg forbinde den med den dialektisk-hermeneutiske Freud-forståelse, der er repræsenteret af filosoffer som Habermas, Ricoeur og Apel og af psykoanalytikere som Lesche og Lorenzer (se Radnitzky, 1970, II, p. 41ff). Tanken om menneskets dobbeltnatur, om en indre kamp mellem fornuften og de »lave« lidenskaber, er idéhistorisk ældgammel, noget, der er genuint nyt med psykoanalysen, er, at jeg'et også skal styrkes over for det lige så dæmoniske ubevidste *over-jeg*.

Den dialektisk-hermeneutiske Freud-forståelse betoner stærkt det emancipatoriske perspektiv i psykoanalysen og 'naturmomentet' i mennesket. En psykoanalyse er – kort fortalt en stadig dialektik mellem hermeneutiske (»forstående«) og såkaldt »quasi-naturalistiske« (»forklarende«) faser, udgangspunktet er intersubjektiv, dialogisk forståelse, først når »subjektforståelsen« glipper, bliver analysandens uforståelige handle – der a priori er intentional, men hvis intention er ukendt – midlertidigt »objektiveret« eller snarere betragtet udefra. Analytikeren trækker her på 'forklarende' psykoanalytisk teori, som udgangspunkt for at fremsætte en lege artis fortolkning. Når analytikeren kan interpretere for analysanden, at der var ubevidste grunde til den uforståelige handle, kan den gensidige forståelse genoprettes på et højere plan. Handlinger, hvis gode grunde den handlende ikke kender til, kan han opleve som tvangsmæssige og uforståelige. I denne – »skæbnemæssige« – forstand udøver det ubevidste en kausal indflydelse på både det bevidste og det førbevidste 'system', det drejer sig ikke om naturkausalitet – de valg, mennesker faktisk har foretaget, er kun »kausale«, så længe de er ubevidste; her er tale om ratio-, ikke om causa-forklaringer, om forklaringer ud fra formål, ikke ud fra »årsags«-betragtninger (MacIntyre, 1958, p. 61; Skirbekk, 1971, s. 153). I en kritisk-hermeneutisk psykoanalyse regner man derfor heller ikke med determinisme i egentlig (kausal) forstand, den »psykiske determinisme« er drifts-økonomisk; vi kan som subjekter vælge vore intentioner, men »den psykiske økonomi« bestemmer hvad, vi er nødt til at betale for et givet valg (Schultz, 1972). – Terapiens mål er øget selvforståelse, frigørelse af intentioner, som ikke tidligere forelå umiddelbart oplevet, og øget valgfrihed. (Se Lesche, 1971, s. 14f; Lesche & Stjernholm Madsen 1976, s. 48ff, 65ff)

En vigtig side af nutidig erkendelsesteori er videnskabsteori (Stegmüller, 1975, s. 175), og den mest stringente videnskabsteoretiske placering af psykoanalytiske teorier og teoretiske modeller ud fra et hermeneutisk-dialektisk synspunkt finder man i Carl Lesches skrifter, som det her er værd at komme lidt nærmere ind på, da »det ubevidste« er et *teoretisk* (ikke-logisk) begreb par excellence. Lesche mener, at man i psykoanalysen ikke bruger »forklaringer« i snæver forstand, hverken subsumptive eller deduktive-nomologiske forklaringer – her er han på linje med Home (1966), Rycroft (1968), Schafer (1976) samt Szasz (1961) – eller forklaringer ved hjælp af et 'forklaringssystem'. I stedet bruger man »kvasiforklaringer«, der har en vis strukturel lighed med naturalistiske forklaringer, men den afgørende forskel er, at det psykoanalytiske sprog er intentionelt – som det i det hele taget er typisk for subjektvidenskaberne – medens de empirisk-analytiske (subsumerende) videnskaber, objektvidenskabernes sprog er ekstentionelt. Og intentionelle og ekstentionelle sætninger kan ikke oversættes til hinanden. Psykoanalysens »kliniske teorier« er kvasiforklaringssystemer, konstrueret af Freud o.a. med naturvidenskabernes forklaringssystem som forbillede. Psykoanalysens teoretiske dimension betegnes derfor under ét som »quasi-

naturalistisk«. »Metapsykologien« indeholder regler for konstruktionen af de enkelte psykoanalytiske teorier (jvnfr. her også Rubinstein, i Gill & Holzman (ed.), 1976), dens begreber og sætninger er ikke beskrivende, de refererer ikke direkte til virkeligheden, men til de tankemæssige modeller i teorierne, der er lånt fra naturvidenskabelige forklaringssystemer. Ved et sådant lån overfører man imidlertid kun modellens logiske struktur uden dens fagvidenskabelige indhold – den såkaldte »nøgne model«, der siden skal karakteriseres med intentionelle begreber. (Lesche, 1971, s. 18; Lesche & Stjernholm Madsen, 1976, kap. 1.3 og s. 106; Lesche, 1981; Lesche, i Reisby et al. (red.), 1984)

Ved denne eksplikation af begrebet »metapsykologi« implicerer Lesche en instrumentalistisk opfattelse af formelt systematiserede (videnskabelige) teories kognitive status, hvor »det ubevidste« og metapsykologiens øvrige teoretiske (ikke-logiske) begreber ses som skemaer uden empirisk sandhedsværdi. Man kan altså her ikke spørge (som den unge Wittgenstein ville gøre): 'hvad afbilder begrebet »det ubevidste«?', men må spørge (som den ældre Wittgenstein ville gøre): 'hvad er dette begrebs brug?' »Det ubevidste« ses her ikke som en del af eksisterende virkelighed, men som en nyttig fiktion eller heuristisk konstruktion, der indføres til at organisere erfaringer på en hensigtsmæssig måde.

Filosoffen Nagel skelner mellem en *instrumentalistisk* opfattelse af forholdet teori-virkelighed, hvor teorier fungerer som principper, ud fra hvilke man analyserer empiriske iagttagelser og drager slutninger, snarere end som præmisses, man udleder faktuelle konklusioner af, en *realistisk* opfattelse, hvor de entiteter, teorien postulerer, betragtes som virkelige, og en *deskriptiv* opfattelse, der er logisk beslægtet med den realistiske, men i praksis sammenfaldende med den instrumentalistiske (1961). (Se Ellman og Moskowitz, 1980) – Instrumentalisme kan være på sin plads angående »det ubevidste«, hvor vi, som tidligere sagt, vanskeligt kan tale om virkelighedsgengivelse – så meget mere som Freuds teorier iflg. ham selv kun er »hjælpekonstruktioner« i tydningsprocessen (Storgård, 1987, s. 31); men som en almen videnskabsteoretisk position er instrumentalismen meget prekær, da den indebærer en pragmatisk sandhedsteori. Man må nemlig spørge: er det *sandt*, at et bestemt teoretisk konstrukt, f.eks. »det ubevidste«, er nyttigt/hensigtsmæssigt i praksis? Eller er det kun nyttigt at hævde, at denne teori er nyttig? Og er det så igen sandt, at det er nyttigt at hævde teoriens nyttighed?... Resultatet bliver en uendelig regres. Også en instrumentalistisk opfattelse af forklaringskonstruktioners status må altså forudsætte et absolut, ikke-pragmatisk sandhedsbegreb.

Inden for den dialektisk-hermeneutiske model af den psykoanalytiske proces er man tilbøjelig til at acceptere psykoanalysens »quasi-naturalistiske« teori som en midlertidig hjælpedisciplin af pragmatiske og heuristiske grunde og at sætte dens sandhedsværdi i parentes (se Andersen, 1985, kap. 5.3). Men man kan ikke verificere den teoretiske koncipering af »det ubevidste« empirisk gennem den psykoterapeutiske tekniks eventuelle succes

(MacIntyre, 1958, p. 86; Skjervheim, i Grennes & Kvale (udg.) 1963, s. 120; Carstens & Sønderø, 1967, s. 197). – Lesche betragter metapsykologien som psykoanalysens faglige metateori (Reisby et al. (red.) 1984, s. 166), men det kan i høj grad diskuteres, om man inden for psykologien overhovedet kan skelne så skarpt mellem substantiel teori og metateori, som Lesche gør (se Skjervheim, 1964, s. 99); metapsykologien er en filosofisk psykologi og griber som sådan ind over både 'teori-planet' og 'meta-planet'. Når Lesche på denne baggrund betegner metapsykologien som uundværlig for psykoanalysen (1981, p. 72), må det bero på, at han ikke har fantasi til at forestille sig et systematisk alternativ; de hermeneutikere, der som Habermas og Lorenzer, er gået ind på en *indholdsmæssig* diskussion af metapsykologien, kritiserer den, med megen ret, for at reducere mennesket til en maskine, der fungerer efter kausale principper, og taler om »psykoanalysens scientistiske selvmisforståelse«. Man kunne spørge, om ikke der til psykoanalysens »problematik« som en regional hermeneutik (Rosenberg, i Reisby et al., op.cit. s. 151) filosofisk burde svare en ikke-nomologisk meta-hermeneutisk »videnskabsdiskurs« (faglig selvforståelse) i stedet for »Heksen Metapsykologi« (Freud 1937c, S.E. XXIII p. 225), som, Lesche selv erkender, er udtryk for en naturvidenskabelig »Weltanschauung«.

Der kan siges meget til fordel for hele denne subtile grundgivning af psykoanalysen, der opererer med et subjekt-subjekt forhold (et ontologisk kontinuert forhold) og ikke med et subjekt-objekt do., men man kunne sætte spørgsmålstegn ved, hvor holdbar den »quasi-naturalistiske« 'syntese' af hermeneutik og naturalisme er. Med udgangspunkt i Ryle kunne man hævde, at metapsykologien hænger fast i den miskrediterede cartesianske sjæl-legeme dualisme, i det, man kalder »spøgelset i maskinen«, hvor »spøgelset«, altså sjælen, selv fremstilles som en fiktiv maskine. Freuds opfattelse af »det ubevidste« som en ikke-fysisk substans eller instans er et supplement til den substantielle cartesianske opfattelse af 'bevidstheden' (MacIntyre, 1958, p. 45f, 73; se også Israel, i Politiken 8/11 1991); og hvad enten man rent freudologisk skelner mellem to beskrivelsesniveauer, hhv. bevidsthedsplanet og organismeplanet (som lektor Åge Haugland gjorde) eller indskyder niveauet for »det psykiske apparat« (det ubevidst psykiske) som et tredje, såkaldt »kvantitativt« niveau, som i Andkjær Olsen & Køppes subjektmodel (se f.eks. den redaktionelle indledning til Freud 1976, s. 12f), kan man i begge tilfælde tale om det, Karl Jaspers kaldte tænkning i substansermer (se Næss, 1969, s. 58). Ryle taler i denne forbindelse om »para-mekanisme« (op.cit.).

Den pessimistiske position – Lacan-skolen

Den fjerde position, jeg her kort vil nævne, vil jeg kalde den *pessimistiske*. der er her tale om en »Freud-ekstremisme«, der siger, at det står meget

værre til med det bevidste subjekt, end Freud forestillede sig, ingen del af personligheden er 'intakt', pålidelig og troværdig, jeg'et er fanget i identitetens labyrinth, i et spejlkabinet af imaginære identifikationer, subjektet som handlende, vælgende og intenderende individ forsvinder i »diskursivitet« (»en samfundsmæssigt abstrakt defineret totalitet af tekster i en bestemt orden«. Se Rosenbaum & Sonne, 1979, kap. 3), det ses som heteronomt, »spaltet«, »alieneret«, »decenteret«, i færd med at »fade« bort i signifikantkædens bevægelser etc. etc. (se f.eks. Lemaire, 1977, kap. 5), virkeligheden er en konstruktion, og det Ubevidste styrer alt og alle. Upersonlige sproglige strukturer hævdes at tale sig selv, udstyres med intentioner, som en slags overgribende subjekt, og bliver hypostaseret under betegnelser som den Symbolske Orden og Kultur-loven, medens den menneskelige subjektivitet tendentielt reduceres til et sprogligt/diskursivt fænomen (Althusser, i Madssen (red.), 1970, s. 178f; Krause Jensen, 1973, s. 121, 131) eller endda til en fiktion (Rose, 1982, p. 30).

Lacan-skolen – for den er det, jeg sigter til – er intellektuelt uhyre stimulerende og har mange fortjenester, ikke mindst at have erstattet naturvidenskab (især biologi og neurologi) som paradigme for psykoanalysen med strukturel lingvistik og antropologi. Men den er også militant anti-humanistisk og anti-psykologisk (se Miller, 1964, s. 1; Althusser, op.cit. s. 163, 172, 176; Lacan, 1973, s. 162f; Macey, 1978, p. 114). Lacan afviste enhver filosofi og psykologi såvel som »common sense«, der ser mennesket som en intentional aktør i stedet for som et objekt for strukturen i en proceslogik, som transcenderer det (Turkle, 1979, p. 49f, 71; Engberg et al., 1980, s. 49). For lacanianerne er mennesket intet, det Ubevidste alt, og de gør sig således typisk de mest sofistiske anstrengelser for at 'bortforklare' Freuds emancipatoriske dictum »Wo Es war, soll Ich werden« (se f.eks. Lacan, 1973, s. 170f; Bowie, i Sturrock (ed.), 1979, p. 139ff). – Man kan her virkelig tale om »en teori, hvori subjektet så at sige afskaffer sig selv« (Prætorius, 1981, s. 351).

Dette må uvægerligt medføre ikke blot normative, men epistemologiske indvendinger. Temaet med subjektets de- eller eks-centrerethed, jeg'et som en illusion, som Borges udtrykte det, mangelen på en fast, varig personlighed, hvor »jeg er en anden« etc. etc. er ganske vist nok så fascinerende, det går igennem hele den modernistiske litterære tradition, hvor problemet er, at »the center is missing« (Søren Ulrik Thomsen, i »Fredag« nr. 17, 1988), og findes også i buddhismen. Men det subjekt, der kategorielt hævder subjektets de- eller ekscentreret, kan ikke selv være de- eller ekscentreret, hvis dets ord skal tages alvorligt, og ikke blot læses »symptomalt«. En filosofisk eller videnskabelig position, der ikke har plads til det subjekt, der fremlægger og begrundet den i overensstemmelse med et rationalitetsprincip, er en absurd position. (Skjervheim, 1982, s. 138) I praksis formåede det store mestersubjekt Lacan da også at centrere alting omkring sig selv i en grad, så det stadig kan mærkes i fransk psykoanalyse ti år efter hans død. Og hvem skulle også kunne sige konkret om sig selv: *jeg er en fiktiv*

enhed, jeg er en anden, jeg er spaltet, alieret, forsvindende etc.? I det øjeblik, »jeg« siger det, dementerer jeg det jo.

Lacan-skolen fastholder uforkortet den udfordring til den almindelige »sunde fornuft«, der ligger i selve den Freud'ske »opdagelse« par excellence – »det ubevidste« – i al sin radikalitet, ja sætter den på spidsen. Men den logiske konsekvens af denne tankegang er erkendelsesteoretisk set skepticisme eller defaitisme. Hvis man nemlig hævder som en påstand, at subjektet essentielt og i afgørende forstand er en slags marionet i det Ubevidstes vold, så kan det ikke sige noget gyldighedsfordrende om noget sagsforhold – heller ikke om det Ubevidstes primat! Lacanianerne indvikles her i argumentationer med påstandsfunktion, og man kan tale om den psykoanalytiske strukturalisme og poststrukturalisme som et akademisk-skeptisk system (»fransk epistemologi«), der i selve sin opstilling med prætension af at være en rigtig lære forudsætter, hvad den i sit indhold – implicit eller eksplicit – benægter: muligheden for objektiv, ikke-relativ virkeligheds erkendelse (se Turkle, 1979, p. 53). Sammenlignet med de mest reflekterede af de gamle græske skeptikere virker lacanianerne tilmed blinde for den selvrefererende inkonsistens i pragmatisk eller performativ forstand, der ligger i, at de skeptiske påstande og principper målt med deres egen alen ophæver sig selv, så snart de fremsættes med krav om at være sande. Derfor er alle teorier, som ender i skepticisme, principielt absurde, iflg. Husserl. (Skjervheim, 1964; Næss, 1968; Næss, 1969, s. 35f)

Lacan selv kunne man udlægge på den måde, at han på sine berømte seminarer ikke prøvede at sige, hvordan det forholder sig med »det ubevidste«, men at vise det. Iflg. sin egen teori kunne han i hvert fald ikke have nogen vidensposition, noget »arkimedisk punkt« at fremsætte erkendelsesudsagn ud fra. Han søgte da også at undergrave det mesterskab, som hans position som taler nødvendigvis konstruerede, ved at tale ud fra 'ikke-videns' sted, »det ubevidste«, Men udsagnet »jeg ved ikke« er lige så paradoksalt som påstanden »jeg lyver« (en klassisk semantisk antinomi), for hvis jeg ikke ved, hvordan kan jeg så vide nok til at vide, at jeg ikke ved, og hvis jeg ved, så er det ikke sandt, at jeg ikke ved. (Rose, op.cit. p. 50 n. 15) Desuden røber det en antropomorfistisk opfattelse af »det ubevidste« som et selvgyldigt »indre subjekt«, hvis man med Lacan tror, at det skulle være muligt at lade det ubevidste »selv« tale og tale til det, i et sprog, »som det forstår«. Lacan var imidlertid præcis nok til at omtale sine seminarer (der efterhånden blev til mondæne pariserbegivenheder) som stedet, hvor »det taler«. Min – måske drilagtige! – tolkning af Lacan er, at han ikke i sine 'monologer', men gennem dem, betragtet som en lang non-kognitiv, frit strømmende, litterært alluderende, selvprækariserende og ironisk leg med ord demonstrerede ad oculos, at »det ubevidste«, psykoanalysens »problematik« og begrundelse, ikke hører til den del af virkeligheden, vi kan sige noget om i det almindelige beskrivende, logisk-praktiske sprog, men snarere til

den side, vi forholder os til i f.eks. poesi. Og iflg. Henrik Pontoppidan er det netop kunstens opgave at udtrykke det uudsigelige.

Deskriptivt sprog eller logisk-praktisk sprog er den del af sproget, hvor ordet »rigtig« spiller en central rolle, og som er epistemologisk fundamental i forhold til andre former for sproganvendelse, såsom mytisk-poetisk sprog, humoristisk sprog etc. Den danske filosof Peter Zinkernagel har defineret erkendelsesteori som de antagelser, vi må gøre, hvis vi vil beskæftige os med logisk-praktisk sprogbrug; og i erkendelsesteoretisk belysning er det u-bevidste altid usynligt, som en blind plet i synsfeltet, ikke som en hvid plet på landkortet, som Køppe implicerer (1987, s. 348), og som jeg selv har tilkendegivet med den misvisende sammenligning af »det ubevidste« med den forbudte »zone« i Tarkovskijs film »Stalker« (»Vandringsmanden«) (1987, s. 363). – Vort synsfelt er grænseløst (Wittgenstein, 1963, § 6.4311), og ligeså vor bevidsthed. Med et andet eksempel på det, psykologen de Bono kalder sideværts tænkning (Nicholls (ed.), 1976), denne gang ikke lånt fra science-fiction, men fra 'science-fact', kunne man sige det samme om vor bevidsthed, som Stephen Hawking siger om universet betragtet som en krum rum-tids-mangfoldighed: den er begrænset i udstrækning, men uden grænser eller kanter. Dens grænsetilstand er, at den ikke har nogen grænse. (1988, s. 21) »Det ubevidste« er således ikke et terra incognita, som man ved, hvor ligger, rent topografisk, og kan sende ekspeditioner ind i – eller holde sig fra. Så man kan nok kreditere lacanianerne for at tage »det ubevidste« alvorligt som problematik, men spørgsmålet er, om de tager det alvorligt *nok*, når de idelig tager det i deres mund, som om det var en kendt størrelse, man f.eks. – bevidst – kan vælge at 'tage udgangspunkt i'.

»Det ubevidste« kan ikke være genstand for påstandsfremsættelse eller domfælden, det hævdes nemlig at være et principielt utilgængeligt »sted« i psyken, en slags kantiansk *Ding an sich* »bag« vore sansedata (se f.eks. Freud 1900a, bd. II s. 476f), der som sådan aldrig kan erkendes – ja endog er ude af stand til at eksistere (Freud 1915e, i Freud 1975 s. 171, 184). Og det er meningsløst at tale om en psykisk virkelighed, som ingen kan opleve eller erfare (Zinkernagel, 1957, s. 252f). Noget kan først indgå som indhold i en psykologisk beskrivelse, i og med at det bliver bevidstgjort og sprogligt formuleret – og altså ikke længere er ubevidst. Denne indvending er udtryk for en principielt realistisk opfattelse af forholdet teori-virkelighed, som jeg vedkender mig som en generel videnskabsteoretisk position. Iflg. »Københavninterpretationen« kan man ikke sige, at noget er 'virkeligt', med mindre man kan redegøre for, hvordan det kan iagttages. Men også så forskellige psykoanalytikere som Hartmann, Fenichel og Schafer har kritiseret Freuds »ontologisering« af det Ubevidste, der med hans egne ord er et »tankeobjekt« (Freud 1895d), der altid først bliver dannet *ex post facto* i selve den analytiske proces, *efter* at en ubevidst sammenhæng er kommet for en dag, og ikke simpelt hen afdækket eller opdaget af analytikeren. (Hausgjerd, 1987, s. 218f; Schafer, 1983, p. X)

Lacans – selvbevidste – tale forsøgte at være identisk med dét, den talte om, at være en »essentiel« beskrivelse af »det ubevidste« (se Prætorius, 1981, s. 169). Et af problemerne ved det er, at det gør uklarhed og dunkelhed til en dyd, i stedet for at vise det udsigelige ved at gengive det, der kan siges *klart* (Wittgenstein, 1963, § 4.115), og tendentielt gør psykoanalysen til en form for surrealistisk mysticisme. Og nok var surrealistene begejstrede for Freud, men begejstringen var ikke gensidig (Engelstoft, 1956, s. 10). Forståeligt nok, da surrealismen i al sin intellektuelle irrationalisme til syvende og sidst forbliver indsigtsløs (Brøgger, 1986, s. 41). Lacan ville tale som digter og orakel – uden at være det, og havde karakteristisk nok brug for en kreds af disciple, der kunne udlægge hans ord på en mere eksoterisk måde, og som han samtidig måtte håne og desavouere offentligt. Det mest konsekvente ville have været det, man idéhistorisk kalder »tavs« (eller »zetetisk«) skepticisme, som helt undlader at fremsætte påstande med erkendelsesprætensioner. Det, hvormod man ikke kan tale logisk meningsfuldt – om det 'ubevidste', der ex hypothesi er det ukendte – om det må man tie (Wittgenstein, 1963, s. 132). – Men Freud brød sig ikke om det, som ikke kan nævnes. Måske var han dybest set krænket af den jødiske religions centrale viden: når alt er benævnt, er der altid det tilbage, som ikke kan benævnes, og på det hviler alt det andet. (Sjögren, 1990, s. 34)

Den agnostiske position – 'Action Language'

Den femte og sidste position, jeg vil nævne, vil jeg kalde den 'agnostiske' eller 'nominalistiske'. Den repræsenteres af kætteren og ikonoklasten Roy Schafer, der afviser at lade sin tænkning forhekse af reifierende abstraktioner uden uafhængig karakterisering, såsom Det ubevidste, og undgår at sige noget om det, at fremsætte kognitive udsagn om det, som vi iflg. sagens natur ikke kan vide noget om – såsom netop hvad »det ubevidste« »er«. I modsætning til videnskaben har psykoanalysen nemlig endnu ikke forladt den essentialistiske metode, dvs. den metode at spørge 'hvad er det?' (Popper, 1972, p. 119), i stedet for 'hvad er det grammatisk muligt (i Wittgensteins forstand) at sige om det?' Netop som Niels Bohr udtrykte sig om fysikkens opgave i forhold til naturen (Polkinghorne, 1986, p. 79); og Schafer er, ligesom både Wittgenstein og Bohr, just forsigtig med at sige for meget. (»The difficulty in philosophy is to say no more than we know« Wittgenstein, 1958, p. 45; om Bohr se Nørretranders, 1985, s. 274)

Schafer har fremlagt og begrundet et systematisk alternativ til metapsykologien, med dens »skjulte variable« i form af 'kræfter' og entiteter »inde« i subjektet, med det såkaldte »handlesprog« ('Action Language'), der – på et filosofisk-erkendelsesteoretisk velfunderet grundlag i form af både analytisk filosofi og fænomenologisk-eksistentiel do. – understreger psykoanalysens position som en hermeneutisk-refleksiv sproglig disciplin i

betydningen en søgen efter mening (se Almstrups introduktion 1986). Schafer anfægter ikke psykoanalysens resultater, men søger et nyt sprog at udtrykke dem i, ud fra den yngre Wittgensteins filosofiske præmis, at vi kun kan opnå en systematisk tilgang til at vide noget ved at udvikle et sæt sprogregler. »Handlesproget« er et »sprogspil«, dannet ved en bestemt præciseret brug af dagligsproget med det mål at genindsætte personen, subjektet i den position der med nødvendighed må tilkomme det i psykoanalysen som et intentionalt handlingscenter, der godt nok kan handle på en modsigelsesfuld og uigennemsigtig måde – men det er ikke ubevidste, symbolske strukturer, der »handler« med det eller »taler« det bag dets ryg. Den abstrakte og mekanistiske formalisme i den metapsykologiske »diskurs« med dens substantivering af ikke-observable »indre« psykiske processer bliver erstattet af et »renset« humanistisk idealsprog, der har en indre sammenhæng med psykoanalysens kvalitativt-deskriptive metode. »Handlesproget« angiver nogle regler for, hvordan psykologiske processer kan beskrives og fortolkes som »handlinger«, der skal betegnes med aktive verber, evt. ledsaget af kvalificerende adverbier – hvor subjektet godt bevidst kan gøre et og måske samtidig ubevidst gøre noget andet. All round effekten af brugen af dispositionelle handlingstermer er en afmystificering og afmytologisering af psykoanalysen. (Se videre Andersen, 1985, s. 264-269)

En mulig indvending mod dette forslag til grundlagsrevision af psykoanalysen er, at »det ubevidste« ganske vist ikke er en præ-diskursiv »genstand« for mulig forskning på linje med andre genstande, men at det er en del af en fuldstændig respektabel Newtonsk tradition, at man inden for et forklaringsystem regner med skjulte bagvedliggende sammenhænge (Mørk Pedersen, 1987) eller postulerer eksistensen af teoretiske, uagttagelige processer (Bernsen, 1976, s. 220), og at »det ubevidste« som et hypotetisk konciperet »diskursivt objekt« (med et udtryk fra Foucault) ikke er givet på forhånd, men snarere er forskningens *resultat*, ikke en realitet, vi kan sige noget *om*, men et nøglebegreb i et eksplikativt begrebssystem, som vi kan sige noget *med*.

Man må så til gengæld spørge, om »det ubevidste« er en nyttig teoretisk fiktion, hvad, det skal bruges til at forklare, som Freud ikke kan forklare på anden måde. Som generelt kausal-forklarende begreb bliver det nemt brugt til at »forklare« bevidsthedslivet som sådant. Og subjektets bevidsthed må vi forudsætte i enhver forklaring og er derfor logisk afskåret fra at forklare. Freud har et legitimt begreb om ubevidste mentale processer, men det bruger han til at beskrive adfærd som meningsfuld, intentional handlen, ikke til at forklare den ud fra skjulte årsager – noget som termen »det ubevidste« tilslører (Gullestad, 1979, s. 71). Adjektivet eller adverbiet »ubevidst« er uundværligt i psykoanalysen, når det bruges deskriptivt, men transformationen af det til det substantiviske »det ubevidste« virker højst dubiøs. (MacIntyre, 1958, p. 71ff, 79)

Erkendelsesteoretisk set er »det ubevidste« et »grænsebegreb«, det angiver grænsen for det forståelige, ikke for hvad vi kan tænke, men for hvad vi

kan sige, hvad vi kan beskrive, bestemme indholdsmæssigt og definere ved substitution – man kunne sige, at det 'ubevidste', det uudsigelige viser sig som singulære punkter i bevidstheden – beskrivessammenbrud. (Nørretranders, 1985, s. 223) Det er et paradoks at ville danne et teoretisk *begreb*, i det logisk-praktiske, deskriptive sprog, om et udsnit af virkeligheden, der hævdes ikke at følge de elementære logiske principper, der må gælde for enhver utvetydig beskrivelse (se Freud 1915e, op.cit. s. 183f; Jacobsen, 1972). Freud omtaler således »det ubevidste« som »ulogikkens rige« – men »ulogikken« i bestemt form er karakteristisk nok et meningsløst udtryk! En sådan »ulogisk«, logisk eller objektivt vilkårlig verden ville vi ikke kunne sige, *hvad* er, ja end ikke, *at* den er (se Wittgenstein, 1963, s. 48; Bernsen, 1976, s. 423).

Min konklusion er, at der ligger en logisk fare i overhovedet at bruge begrebet »det ubevidste«, i stedet for at tale om hvad, personer gør og gennemgår, fordi denne term qua substantiv let giver indtryk af, at der er tale om en tingslignende entitet, om noget, som kan analyseres og repræsenteres skematisk i en formelt systematiseret teori, og om noget, som *sker* med personen. Og når vi ikke kan finde en sådan »ting« i den materielle verden, kan vi let forledes til at tro, at der er tale om en »immateriel ting«. Ved denne reifikationsmanøvre har vi dannet et metafysisk faktum. (Home, 1966; Lundh, 1979, s. 111)

Nøjagtig det samme kunne man sige om begrebet »psyken« opfattet som en sjælelig substans, et *i-sig* (i Sartres forstand) (Ryle, 1973, p. 161) – vi kan ikke studere psyken direkte, iflg. Popper, vi kan kun studere med den (se Schultz, 1988, s. 131) – men ved at tale om »det ubevidste« taler man endvidere bekendt om det ubekendte, om en »diskursresistent ø«. Som grundbegreb lider »det ubevidste« desuden af den skavank hverken at være iagttagbart eller entydigt definerbart, sidstnævnte fordi det ikke kan adskilles klart fra det bevidste, idet man ikke må opfatte disse størrelser som to separate og oppositionelle blokke »i« psyken, men som faldende sammen i ét (Carstens, 1945, s. 56-60). Begrebet står og falder med metapsykologien som et sammenhængende begrebssystem, der med sine indre essenser og reifierede begrebsligheder er essentielt metafysisk (MacIntyre, 1958, p. 15, 97; Calogeras & Alston, 1980).

En anden mulig indvending mod Schafer er, at selv om man medgiver, at psykoanalysen ikke slet og ret kan være en videnskab på linje med andre, i den forstand at den kan formulere og forklare universelle beskrivende sætninger (Lesche, i Reisby et al. op.cit. s. 160, 163), at psykoanalyse fundamentalt er et individuelt humanistisk og endda artistisk forehavende (Home, 1966), så kan den ikke give afkald på stræben efter videnskabelighed, på teoretiseringen. – Og det er rigtigt, men for det første er det vigtigt, at man undgår, at analytisk teori stivner som en overleveret doxa, ved at man ikke kun bruger den heuristisk, og langt mindre dogmatisk, men altid er parat til at bruge den ontologisk, dvs. til at sætte den på spil (Roustang, 1982,

p. 65 passim). Det bedste bevis er, at Freud stadig udviklede sine teorier ved at anfægte dem. I ethvert analytisk teoretiseringsarbejde eksisterer videnskabelighed kun som et projekt, der aldrig kan realiseres, som en slags nødvendig illusion; videnskabeliggørelsesprocessen er en »never ending logos«. – For det andet kunne psykoanalytisk teori godt være rent klinisk, observationsnær og kommunikativ-refleksiv, uden også at have en teori til at 'forklare' teorien.

Hvad, jeg her har valgt at kalde den »optimistiske«, den »romantisk-heroiske« og den »agnostiske« position, overlapper delvis hinanden. Sidstnævnte er den teoretisk eller propositionelt set mest fåmælte, da »handlesproget« netop ikke er en slags forbedret metapsykologi. Det er ikke filosofisk og teoretisk forudsætningsløst, og er bestemt ikke uden problemer, som debatten om det har vist. Schafers kritikere, som Meissner (1979), Rawn (1979) og Anscombe (1981), står dog stort set for temmelig altmodische synspunkter: skolastisk begrebsrealisme, essentialisme (Væsens-tænkning) og naturalisme (reduktionisme og et nomologisk-analytisk videnskabsideal). – Alt i alt er Schafers program efter min mening det hidtil bedste bud på en erkendelsesteoretisk reflekteret, selvrefererende konsistent psykoanalyse.

REFERENCER

- ABRAHAMOWITZ, F.: *Fire personlighedsmodeller fra Freud til Laing*, Kbhvn.: Rhodos 1974.
- ALTHUSSER, L.: »Freud og Lacan«, i P. Madsen (red.): *Strukturalisme*, Rhodos, 1970.
- ALLARD, B.: *Barnet inom oss*, Stockholm 1976.
- ALMSTRUP, O.: »Psykoanalysens nye sprog: Action language«, i »*Nordisk Psykologi*« vol. 38 nr. 4, Kbhvn. 1986.
- ANDERSEN, L.H.: *Overvejelser over psykoanalyse & erkendelsesteori*, upubliceret speciale i psykologi, Kbhvns. Universitet 1985.
- ANDERSEN, L.H.: »Overvejelser over brugen af begrebet »det ubevidste« i psykoanalysen«, i »*Psyke & Logos*« nr. 2 1987.
- ANDKJÆR OLSEN, O.: »Fra neurologi til psykoanalyse«, i B. Rosenbaum (red.): *Freud – efter Freud*, FADLs Forlag 1985.
- ANDKJÆR OLSEN, O. & KØPPE, S.: *Freuds psykoanalyse*, Gyldendal 1981.
- ANSCOMBE, R.: »Referring to the unconscious: A philosophical critique of Schaffer's action language«, i »*International Journal of Psycho-Analysis*«, vol. 62, 2. del, London 1981.
- ARDREY, R.: *African Genesis*, London 1961.
- BERNSEN, N.O.: *Viden*, Odense Universitetsforlag 1976.
- DE BONO, E.: »Lateral Thinking and Science Fiction«, i P. Nicholls (ed.): *Science Fiction at Large*, London 1976.
- BOWIE, M.: »Jacques Lacan«, i J. Sturrock (ed.): *Structuralism and Since*, Oxford University Press 1979.
- BOYLE, Jr., J.M.: »Is Determinism Self-Refuting?«, i S.J. Bartlett & P. Suber (ed.): *Self-Reference. Reflections on Reflexivity*, Dordrecht 1987.
- BRØGGER, S.: *Den pebrede susen*, Rhodos 1986.
- CALOGERAS, R.C. & ALSTON, T.M.: »On »Action Language« in psychoanalysis«, i *The Psychoanalytic Quarterly*, vol. XLIX no. 4, New York 1980.

- CARSTENS, E.: *Mennesket i Myreperspektiv*, Charlottenlund 1945.
CARSTENS, E. & SØNDERØ, J.: *Psykoanalytisk Leksikon*, Kbhvn. 1967.
CASTORIADIS, C.: *Durchs Labyrinth*, Frankfurt am Main 1981.
CHRISTENSEN, N.E.: *Psykoanalysen i filosofisk belysning*, Munksgaard 1961.
ELLMAN, S.J. & MOSKOWITZ, M.B.: »An Examination of Some Recent Criticisms of Psychoanalytic 'Metapsychology'«, »*The Psychoanalytic Quarterly*« vol. XLIX, no. 4, New York 1980.
ENGBERG, C. et al.: »Fiktion og fantasi«, i »*Semiotik – psykoanalyse/litteratur/politik*«, nr. 1 1980.
ENGELSTOFT, B.: *Surrealismen*, Kbhvn. 1956.

Ved udarbejdelsen af listen over Sigmund Freuds værker er bibliografien i Andkjær Olsen & Køppe, 1981 benyttet. G.W. = *Gesammelte Werke*, bd. 1-17, London 1940-52. S.E. = *Standard Edition*, bd. I-XXIV London 1953-74.

- FREUD 1985d med J. Breuer: *Studies on Hysteria*, Penguin 1974.
FREUD 1900a: *Drømmetydning* bd. I-II, Kbhvn.: Reitzel MCMLX.
FREUD 1901b: *Hverdagslivets psykopatologi*, Kbhvn.: Reitzel MCMLIX.
FREUD 1915e: *Det ubevidste*, i Freud 1975.
FREUD 1918b: *Ulvemanden*, Kbhvn.: Reitzel 1984.
FREUD 1919h: *Das unheimliche*, G.W. XII.
FREUD 1917c: *En illusions fremtid*, Kbhvn.: Reitzel 1961.
FREUD 1933a: *Nye forelæsnings til indføring i psykoanalysen*, Kbhvn.: Reitzel 1973.
FREUD 1937c: *Analysis terminable and interminable*, S.E. XXIII.
FREUD 1975: *Metapsykologi I* i udvalg ved Andkjær Olsen O., Kjær, B. & Køppe, S. Kbhvn.: Reitzel 1975.
FREUD 1976: *Metapsykologi II*, red. af de ovennævnte, Reitzel 1976.
GILL, M.M. & HOLZMAN, P.S. (eds.): *Psychology versus Metapsychology: Psychoanalytic Essays in Memory of George S. Klein*, International Universities Press, 1976.
GULLESTAD, S.: »Selvbedragsets psykologi«, i *Nordisk Psykologi*, vol. 31 nr.2, 1979.
GUNTRIP, H.: *Personality structure and human interaction*, New York 1961.
HABERMAS, J.: *Knowledge and Human Interests*, London 1972.
HARTNACK, J.: *Wittgenstein og den moderne filosofi*, Gyldendal 1967.
HAUGSGJERD, S.: *Grundlaget for en ny psykiatri*, Kbhvn. Reitzel 1987.
HAWKING, S.: »Hvorfor går tiden ikke baglæns?«, i *Forskning & Samfund* nr. 3 1988, Kbhvn.
HEM, L.: *Empiriproblemet*, Rhodos 1980.
HOME, H.J.: »The Concept of Mind«, i »*The International Journal of Psycho-Analysis*«, vol. 47, London 1966.
ISRAEL, J.: »Does man have needs?«, i »*Psyke & Logos* nr. 2 1980.
ISRAEL, J.: »Verden uden bevidsthed«, i *Politiken* 8/11 1991.
JACOBSEN, K.-H.: *A Companion to Dr. Zinkernagel's »Conditions for Description«*, Odense University Studies in Philosophy, Vol 1, Odense University Press 1972.
JAPPE, G.: *Sprog og psykoanalyse*, Gyldendal 1977.
KLEIN, G.S.: *Psychoanalytic Theory*, New York 1976.
KRAUSE JENSEN, E.: *Den franske strukturalisme*, Kbhvn.: Berlingske 1973.
KØPPE, S.: »Sprog og psykoanalyse«, I *Papir* årg. 1 nr. 4 1975, Kbhvn.
KØPPE, S.: *Indledning til Jappe*, 1977.
KØPPE, S.: »Psykoanalysens videnskabelighed«, i »*Psyke & Logos*« nr. 2 1987, årg. 8.
LACAN, J.: *Det ubevidste sprog*, Kbhvn.: Rhodos 1973.
LEMAIRE, A.: *Jacques Lacan*, London 1977.
LESCHÉ, C.: »Om psykoanalysens vetenskapsteori«, i *Häftan för Kritiska Studier*, vol. 4 nr. 5, Sverige 1971.

- LESCHE, C.: »The Relation between Metapsychology and Psychoanalytic Practice«, i *Scandinavian Psychoanalytic Review*, vol. 4/no. 1, Kbhvn. 1981.
- LESCHE, C.: »Hermeneutik i psykiatrien«, i Reisby et al. (red.): *Problemer i psykiatrisk forskning*, 1984.
- LESCHE, C. & STJERNHOLM MADSEN, E.: *Psykoanalysens Videnskabsteori*, Munksgaard 1976.
- LORENZER, A.: *Die Wahrheit der psychoanalytischen Erkenntnis*, Frankfurt am Main 1974.
- LUNDH, L.-G.: »Om förhållandet mellan psykologi och filosofi«, *Nordisk Psykologi*, 1979, vol. 31, nr. 2.
- MACEY, D.: »Review Article: Jacques Lacan«, i *Ideology & Consciousness*, 1978, 4, London.
- MACINTYRE, A.C.: *The Unconscious. A Conceptual Analysis*, London 1958.
- MEISSNER, W.W.: »Critique of concepts and therapy in the action language approach to psychoanalysis«, i *International Journal of Psycho-Analysis*, vol. 60, 3. del, London 1979.
- MILLER, J.-A.: »Strukturens ageren«, oversat fra *Cahiers pour l'analyse* 9, Paris 1964 (memo).
- MØRK PEDERSEN, J.: »Naturvidenskaben som psykologiens forbillede«, i »*Psyke & Logos*« nr. 2 1987.
- NAGEL, E.: *The Structure of Science*, London 1961.
- NÆSS, A.: *Scepticism*, Universitetsforlaget: Oslo 1968.
- NÆSS, A.: *Hvilken verden er den virkelige?*, Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Tromsø 1969.
- NØRRETRANDERS, T.: *Det udelelige*, Gyldendal 1985.
- PAHUUS, M.: *Filosofisk antropologi*, Kbhvn.; Berlingske 1975.
- PETROVIĆ, G.: »Man and Freedom«, i Erich Fromm (ed.): *Socialist Humanism*, New York 1965.
- POLKINGHORNE, J.C.: *The Quantum World*, Penguin 1986.
- POPPER, K.R.: *The Poverty of Historicism*, London 1972.
- PRÆTORIUS, N.: »Om Oprør og Biologi«, i *Psyke & Logos* nr. 1 1980.
- PRÆTORIUS, N.: *Subjekt og objekt*, Kbhvn. 1981.
- PSYKE & LOGOS nr. 2 1987, årg. 8: Tema: Videnskabsteori. Kbhvn.
- RADNITZKY, G.: *Contemporary Schools of Metascience I-II*, Göteborg 1970.
- RAWN, M.L.: »Schafer's »Action Language«: A questionable alternative to metapsychology«, i *International Journal of Psycho-Analysis*« vol. 60, part 4, London 1979.
- REISBY, N. et al. (red.): »*Problemer i psykiatrisk forskning*«, FADLs Forlag 1984.
- RICOEUR, P.: »Semiologiens udfordring til subjektfilosofien«, i *Sprogfilosofi*, Kbhvn. 1970.
- ROSE, J.: »Introduction -II«, i J. Mitchell & J. Rose (ed.): *Feminine Sexuality. Jacques Lacan and the Ecole Freudienne*, London 1982.
- ROSENBAUM, B. & SONNE, H.: *Det er et bånd der taler*, Gyldendal 1979.
- ROSENBERG, R.: »Hermeneutisk forskning i psykiatrien«, i Reisby et al. (red.): 1984.
- ROUSTANG, F.: *Dire Mastery. Discipleship from Freud to Lacan*, Baltimore & London 1982.
- RUBINSTEIN, B.B.: »Philosophy of Psychoanalysis«, i Gill & Holzman (eds.) 1976.
- RYCROFT, C.: »Innføring: årsaker og meninger«, i Rycroft (red.) »*Psykoanalysen i søkelyset*«, Norge 1968.
- RYLE, G.: *The Concept of Mind*, Penguin 1973 (1949).
- SCHAFFER, R.: *A New Language for Psychoanalysis*, Yale University Press, 1976.
- SCHAFFER, R.: *The Analytic Attitude*, London 1983.
- SCHULTZ, E.: *Psykoanalytisk fortolkning og hermeneutik*, Akademisk Forlag 1972.
- SCHULTZ, E.: *Personlighedspsykologi på erkendelsesteoretisk grundlag*, Dansk Psykologisk Forlag 1988.

- SJÖGREN, L.: *Sigmund Freud*, Reitzel 1990.
- SKIRBEKK, S.: *Den samfunnsvitenskapelige tenkemåte*, Oslo, 2. oplag 1971.
- SKJERVHEIM, H.: »Er psykologien i ei krise«, i C.E. Grennes & S.Kvale (udg.): *Meta-psykologi*, Oslo: Universitetsforlaget 1963.
- SKJERVHEIM, H.: *Vitenskapen om mennesket og den filosofiske refleksjon*, Oslo 1964.
- SKJERVHEIM, H.: »Structuralism, Empiricism and Intentionalism«, i *In Sceptical Wonder*, festskrift til Arne Næss, Universitetsforlaget Oslo-Tromsø-Bergen 1982.
- SNOW, C.P.: *De to kulturer*, Kbhvn. 1966.
- STEGMÜLLER, W.: *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie* bd. II, Stuttgart 1975.
- STORGÅRD, F.: *Menneskenaturens historie* 1, Forlaget Havmanden 1987.
- SZASZ, T.S.: *The Myth of Mental Illness*, New York 1961.
- TURKLE, S.: *Psychoanalytic Politics. Freud's French Revolution*, London 1979.
- WITTGENSTEIN, L.: *The blue and brown books*, Oxford 1958.
- WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus Logico-Philosophicus*, Gyldendal 1963.
- ZINKERNAGEL, P.: *Omverdensproblemet*, Kbhvn. 1957.